

Tanulmányok a magyarországi többnyelvűségről

Borbély Anna – Bartha Csilla (szerk.): Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről

Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2024, 533 o.

1. Bevezetés

A magyarországi többnyelvűség és a nemzetiségi nyelvhasználat vizsgálata az 1980-as évek végétől kezdve fokozatosan vált a magyarországi szociolingvisztikai kutatások önálló területévé. A korai vizsgálatok – mindenekelőtt Gyivicsán Anna, Kozma Mihály, Győri-Nagy Sándor és Szász János András klasszikussá vált kötete, *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői* (1985) – elsősorban a kulturális identitás és a nemzetiségi öntudat kérdéseit állították középpontba. A kétnyelvűség és a nyelvcsere problémaköre ekkor még inkább a szociológiai vagy etnográfiai megközelítések peremén jelent meg. A 2000-es évek elején Bindorffer Györgyi szerkesztésében megjelent *Változatok a kettős identitásra* (2007) című kötet azonban már a kétnyelvűség társadalmi és identitásbeli vetületeit is részletesen elemezte, és ezzel új irányt jelölt ki a hazai nemzetiségi szociolingvisztikai kutatásokban. Ugyanezt a szellemi ívet vitte tovább Borbély Anna szerkesztésében a *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon* (2020) című, online kiadásban megjelent tanulmánykötet, amely a magyarországi nyelvi diverzitást térben és vizuálisan is feltárta.

E tágabb kutatástörténeti összefüggésben jelenik meg Borbély Anna és Bartha Csilla szerkesztésében a *Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről* (2024) című tanulmánykötet. A mű a magyarországi nemzetiségek többnyelvűség-kutatásának egyik eddigi legátfogóbb, empirikus alapú vállalkozása, amely a korábbi NKFP-projekt (*A nyelvi másság dimenziói*, 2001–2004) eredményeire építve, de új elméleti és módszertani szempontokkal kibővítve vizsgálja a magyarországi nemzetiségek nyelvhasználatát, nyelvi attitűdjeit és identitáskonstrukcióit. A kötet tudományos értéke elsősorban abban

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2025/3: 253–260.

rejlik, hogy egyesíti a szociolingvisztikai empiriát, a kvalitatív nyelvítájképelemzést és a nyelvpolitikai reflexiót, miközben hozzájárul a többnyelvűség mai, globális kontextusban is értelmezhető elméleti keretének kialakításához.

2. A kötet felépítése és módszertani alapjai

A *Többnyelvűség Magyarországon* című tanulmánykötet nem csupán tematikájában, hanem kutatómódszertani koncepciójában is hiánypótló. A szerkesztők, Borbély Anna és Bartha Csilla tudatosan építenek arra az országos összehasonlító kutatásra, amely az NKFP 5/126/2001 – *A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című projekt keretében valósult meg 2001 és 2004 között. E kutatás volt az első olyan, a magyarországi nemzetiségek körében végzett empirikus vizsgálat, amely azonos elméleti és módszertani keretben mérte fel öt nyelvi közösség – a beás, a német, a román, a szerb és a szlovák – nyelvhasználati sajátosságait, attitűdjeit és a nyelvcsere folyamatait. A mostani, 2024-es kötet a MEC_K 141233 számú pályázat támogatásával e program szerves folytatásaként született, így a 2000-es évek elején gyűjtött adatok újraértelmezése mellett lehetőséget nyújtott a közel két évtized alatt végbement társadalmi, demográfiai és nyelvi változások feltérképezésére is.

A kötet elméleti keretét Bartha Csilla bevezető tanulmánya határozza meg, amely átfogó képet ad a két- és többnyelvűség modern értelmezéseiről, a „nyelvi másság” fogalmáról és a nyelvcsere-nyelvmegőrzés kontinuumáról. A szerző amellett érvel, hogy a kétnyelvűség nem statikus állapot, hanem dinamikus, folyamatosan változó társadalmi gyakorlat, amelyet a lokális közösségi folyamatok és a globalizáció hatásai egyaránt formálnak. A módszertani újdonságok közül külön figyelmet érdemel, hogy a vizsgálat funkcionális-szociolingvisztikai megközelítést alkalmaz: nem pusztán a nyelvtudás szintjét, hanem annak mindennapi használati környezetét, attitűd- és identitásbeli vonatkozásait is elemzi. A kutatás így nemcsak nyelvhasználati mintákat térképez fel, hanem azokat a nyelvvideológiai mechanizmusokat is feltárja, amelyek a nyelvi sokféleség társadalmi megítélését befolyásolják (vö. Silverstein 1979; Woolard–Schieffelin 1994).

A tanulmánykötet szerkezete jól követi a kutatási koncepció logikáját. Az első, elméleti-módszertani bevezetést Bartha Csilla írása alkotja, ezt követik az egyes nemzetiségeket bemutató fejezetek: Orsós Anna (beás), Erb Maria (német), Borbély Anna (román), Tücsök Dorottya (szerb), valamint Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet (szlovák) közösségelemzése. A kötetet Borbély Anna összehasonlító tanulmánya zárja, amely az egyes fejezetek adatait szintetizálva tipologizálja a magyarországi nemzetiségi nyelvhasználat főbb mintázatait. A függelékben megtalálható az NKFP-projekt magyar nyelvű kérdőíve, valamint annak hat nemzetiségi nyelvre adaptált változata – ez a dokumentáció nemcsak az

adatgyűjtés átláthatóságát növeli, hanem a kötetet a jövőbeli kutatások számára is mintaszerű referenciává teszi.

A kötet több szempontból is illeszkedik a nemzetközi trendekhez. Bartha Csilla a többnyelvűség kortárs elméleti diskurzusát François Grosjean, Joshua A. Fishman és Tove Skutnabb-Kangas gondolataira építve helyezi el, miközben hangsúlyozza, hogy a többnyelvűség természetes emberi állapot, nem pedig kivételes jelenség. E szemlélet a magyar vonatkozású kétnyelvűség-kutatásokban korábban kevésbé volt jelen; a kötet így hozzájárul ahhoz a paradigmátikus elmozduláshoz, amely a kétnyelvűséget nem hiányként, hanem erőforrásként értelmezi. Az elméleti sokszínűség és az empirikus adatgazdagság összekapcsolása a kötet egyik legnagyobb érdeme: a kvalitatív mélyinterjúk, statisztikai feldolgozások és összehasonlító táblázatok együttesen rajzolják meg a magyarországi nyelvi sokféleség dinamikus, térben és időben változó képét.

A *Többnyelvűség Magyarországon* kötetéről elmondható, hogy a hazai szociolingvisztikai kutatásokban ritkán tapasztalható módszertani integritást és összehasonlíthatóságot valósít meg. Az adatfelvétel és az elemzés egységes elvei lehetővé teszik a különböző nemzetiségi közösségek nyelvhasználatának párhuzamos értelmezését, ami a többnyelvűség kutatásában különösen nagy érték. A vizsgálat kombinálja a kvantitatív és kvalitatív módszereket: a strukturált kérdőíves adatgyűjtés mellett a kutatók mélyinterjúkat, terepnaplókat és nyelvhasználati megfigyeléseket is bevontak az elemzésbe.

Amint említettük, a kutatás szemléleti alapja a funkcionális kétnyelvűség modellje, amely a nyelvi repertoár elemeit (kódválasztás, regiszterhasználat, kommunikációs helyzetek) szociális és kulturális kontextusba ágyazva értelmezi. A szerzők nem normatív vagy előíró (preszkriptív), hanem leíró-szociokulturális (deskriptív) szemléletet alkalmaznak, elkerülve a „nyelvvesztés” vagy „asszimiláció” moralizáló értékelését. Ehelyett a nyelvhasználatot a kisebbségi identitás performatív aspektusaként ragadják meg, amely egyszerre mutatja a közösségek ellenállását és alkalmazkodását. Ez a módszertani elmozdulás a kötet egyik legfontosabb újítása, amely a magyarországi empirikus nyelvhasználat-kutatásban új mércét állít.

3. Tartalmi újdonságok és főbb kutatási eredmények

3.1. Nyelvhasználati minták és kódválasztás

A kötet egyik legfontosabb hozadéka, hogy átfogó képet ad a magyarországi nemzetiségek nyelvhasználatának térbeli, generációs és funkcionális rétegzettségéről. A vizsgált közösségek mindegyikében megfigyelhető a nyelvhasználat funkcionális beszűkülése, ugyanakkor a kétnyelvűség bizonyos szintű stabilitása is. Orsós Anna a beás közösségek esetében kimutatja, hogy a beás

nyelv használata szinte kizárólag a családi kommunikációra korlátozódik, és az is egyre inkább a szimbolikus identitásmegőrzés eszközévé válik. A középgeneráció tagjai gyakran már nem a beást, hanem a magyar nyelv etnikai (roma) változatát használják, ami a nyelvi átmenet egyik legfontosabb indikátora.

A német és a szlovák közösségek esetében az iskolai kétnyelvűség és az egyházi nyelvhasználat még őrzi a kisebbségi nyelv bizonyos funkcióit, de a mindennapi kommunikációban a magyar nyelv dominanciája egyértelmű. Erb Maria és a Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet szerzőpáros elemzései jól érzékeltetik, hogy a helyi nyelvi ökológia döntő tényező: ahol a közösség szórványban él, a nyelvcsere felgyorsul, míg a kompaktabb, nyelvileg homogénebb településeken a kétnyelvűség hosszabb ideig fenntartható. Borbély Anna román és Tücsök Dorottya szerb közösségelemzései pedig azt mutatják, hogy a vallási és kulturális intézményrendszer még mindig képes részleges nyelvfenntartó funkciót betölteni, főként az idősebb generáció körében.

Ezek a fejezetek nem elszigetelt esettanulmányokként jelennek meg, hanem összehasonlító kontextusban, amely lehetővé teszi a magyarországi többnyelvűség belső diverzitásának feltárását. Az adatok alapján a szerzők három típusú nyelvhasználati mintát különítenek el: (1) reziduális kétnyelvűség (pl. beás, részben német közösségekben); (2) stabil kétnyelvűség (pl. szlovák, szerb közösségek); (3) re-etnizálódó kétnyelvűség, ahol a nyelv újraértékelődik a kulturális reneszánsz eszközöként (pl. német, román közösségek fiatal értelmiségi rétegeiben).

E tipológia az eddigi magyarországi szociolingvisztikai kutatásokban nem volt ilyen világosan megfogalmazva, így a kötet új értelmezési keretet ad a többnyelvűség helyi változatainak.

3.2. Nyelvi attitűdök és identitásstratégiák

A tanulmányok második nagy tematikus egysége az attitűdvizsgálatokra épül, amelyek kvalitatív interjúk, narratívák és szociális reprezentációk elemzésével tárják fel a nemzetiségi közösségek önmeghatározását. Az eredmények alapján jól látható, hogy a magyarországi nemzetiségek körében a nyelv és identitás viszonya nem lineáris: a nyelvvesztés nem feltétlenül jár együtt az etnikai identitás gyengülésével. A beás és német közösségek példája mutatja, hogy a nyelv nélküli identitás is működőképes lehet, ha az etnikai önzazonosság más (például kulturális vagy vallási) elemekkel erősödik meg.

A szlovák és román közösségekben ezzel szemben a nyelvtudás és az etnikai lojalitás továbbra is erősen összekapcsolódik. Borbély Anna rámutat, hogy a kétnyelvűség e közösségekben nem a „nyelvi váltás” előszobája, hanem a kulturális kettősség tartós formája, amelyben a magyar és az anyanyelv használata funkcionálisan elkülönül. Ez az értelmezés összhangban áll Fishman klasszikus elméletével a nyelvi domének szétválásáról (Fishman 1967).

Az attitűdvizsgálatok egyik legérdekesebb megállapítása, hogy a fiatalabb generáció körében megfigyelhető egyfajta reflektált többnyelvű identitás, amely nem a nyelv folyékony használatán, hanem a kulturális örökség tudatos vállalásán alapul. Ez különösen jól látható a német és szlovák nemzetiségi fiatalok között, akik számára a nyelvtanulás és az etnikai kultúra gyakran szimbolikus önmegerősítés, nem pedig mindennapi kommunikációs gyakorlat. A kötet szerzői ezt a jelenséget a „heritage language ideology” (örökségnyelvi ideológia, lásd Wiley–García, 2016) hazai változataként értelmezik, ami szintén a nemzetközi diskurzushoz kapcsolja a vizsgálatokat.

3.3. Nyelvmegőrzés, oktatás és intézményes háttér

A harmadik tematikus egység a nyelvmegőrzés és a nemzetiségi oktatás helyzetét vizsgálja, ami a kötetben nem önálló fejezetként, hanem minden közösségleírásban visszatérő elemként jelenik meg. Az elemzések szerint a magyarországi nemzetiségi oktatás strukturális paradoxonokkal terhelt: miközben a jogi és intézményi keretek a nyelvi diverzitás támogatását deklarálják, a tényleges nyelvhasználati gyakorlat gyakran a rejtett nyelvcseré irányába hat.

A szerzők több példát is hoznak a „látható” és „láthatatlan” kétnyelvűség különbségére: míg az iskolákban a kétnyelvű oktatás formailag megvalósul (pl. kétnyelvű táblák, ünnepségek, német vagy szlovák napok), a tanórai kommunikáció döntő többsége magyar nyelven zajlik. Az iskolai nyelvhasználat így inkább szimbolikus reprezentáció, mintsem tényleges nyelvmegőrző gyakorlat. Ugyanakkor a kulturális rendezvények, néptáncgyesületek, nyelvi táborok és testvértelepülési programok képesek részlegesen fenntartani a nyelv presztízsét és közösségi funkcióját.

Összességében a kötet arra a következtetésre jut, hogy a magyarországi nemzetiségi közösségek nyelvi vitalitása döntően a lokális kezdeményezésektől és az egyéni elköteleződéstől függ, nem pusztán az állami nyelvpolitika intézkedéseitől. Ezzel a szerzők implikált módon kritikai nyelvpolitikai olvasatot is kínálnak, amely a nyelvhasználatot nem pusztán (nyelvi) jogi, hanem társadalmi gyakorlatként értelmezi.

4. A kötet tudományos értéke és jelentősége

A Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről című kötet a magyarországi többnyelvűségkutatás egyik meghatározó mérföldköve. Egyszerre épít a hazai nyelvészeti, antropológiai és társadalomtudományi előzményekre, s ugyanakkor új irányokat is kijelöl. A szerkesztők következetesen képviselik azt a szemléletet, hogy a többnyelvűség nem periférikus, hanem a magyar társadalom szerkezetéhez szervesen hozzátartozó jelenség. Ezzel a kötet a hazai nemzetiségi nyelvhasználatot kiszabadítja a „kisebbségi kérdés” szűk fogalmi keretéből, és a nyelvi diverzitás társadalmi erőforrásként való értelmezése felé mozdul

el. E téren a kötet egyben példaadó lehet a Magyarországon kívül élő magyar közösségek két- és többnyelvűségének kutatásával foglalkozó szakemberek számára is.

Tudományos szempontból a kötet egyik legfőbb értéke az összehasonlítható empirikus adatbázis, amely több évtizednyi kutatás után először teszi lehetővé a különböző nemzetiségek nyelvhasználatának párhuzamos értelmezését. Az egységes kérdőíves módszertan, a kvalitatív kiegészítő adatok és a gondosan dokumentált terepmunka együttesen biztosítják, hogy a vizsgálat ne csupán leíró, hanem analitikus és tipologizáló jellegű is legyen. A kötet így nemcsak a magyarországi többnyelvűségekre vonatkozó kutatások számára szolgál alpműként, hanem nemzetközi viszonylatban is hivatkozási ponttá válhat, s különösen fontos volna, hogy minél többen megismerjék azok is, akik a magyar mint kisebbségi nyelv vizsgálatával foglalkoznak.

A tanulmányok elméleti sokszínűsége – amely a szociolingvisztika, a nyelvvideológia, az identitáselmélet és a nyelvpolitika irányzatait egyaránt integrálja – különösen értékesé teszi a kötetet az interdiszciplináris kutatások szempontjából. Bartha Csilla bevezető tanulmánya világosan kijelöli azt az elméleti koordinátarendszert, amelyben a többnyelvűség nem pusztán nyelvi, hanem társadalmi és kulturális gyakorlatként értelmeződik. Ez a megközelítés rokon Blommaert (2010) elméletével, amely szerint a nyelvi sokszínűség a mobilitás és a társadalmi változás egyik kulcstényezője.

A kötet emellett fontos nyelvpolitikai implikációkkal is bír. Bár a szerzők nem nyíltan kritikai tónusban írnak, elemzéseikből egyértelműen kirajzolódik, hogy a magyarországi nyelvpolitika intézményrendszere – a deklarált célok ellenére – sokszor csak korlátozottan képes támogatni a kisebbségi nyelvek tényleges használatát. A kötet tehát nem csupán tudományos, hanem társadalomkritikai olvasatot is kínál: arra ösztönöz, hogy a nyelvmegőrzés ne csupán oktatáspolitikai feladat legyen, hanem a közösségi identitás fenntartásának része.

Az ismertetett tanulmányok egy másik közös erénye a tudományos önreflexió: a szerzők tudatosan reflektálnak saját kutatói pozíciójukra, az adatközlőkkel kialakított viszonyra és a terepmunka etikai dimenzióira. Ez a fajta reflexivitás, amely a kortárs antropológiai és szociolingvisztikai kutatások alapkövetelménye, a magyarországi empirikus nyelvkutatásban még viszonylag ritka, ezért különösen figyelemre méltó.

Összességében a *Többnyelvűség Magyarországon* olyan mű, amely átfogó képet ad a magyarországi nemzetiségi közösségek nyelvi helyzetéről, és egyszerre kínál módszertani mintát és elméleti inspirációt a jövőbeli kutatásokhoz. A kötet nemcsak lezár egy több évtizedes kutatási ívet, hanem új kérdéseket is felvet: hogyan változik a többnyelvűség jelentése a digitalizáció korában, milyen szerepet játszanak a virtuális terek a kisebbségi nyelvhasználatban, s hogyan lehet a nyelvi sokféleséget a társadalmi kohézió részévé tenni.

A szerkesztők és szerzők munkája példaszerű abban az értelemben is, hogy a tudományos pontosság és az olvasmányosság ritka egyensúlyát valósítják meg. A kötet érett, kiforrott vállalkozás, amely minden bizonnyal hosszú időre referenciamunkaként szolgál majd mindazok számára, akik a magyarországi nemzetiségek nyelvi életét, a többnyelvűség társadalmi feltételeit és kulturális jelentőségét kívánják megérteni.

Irodalom

1. Bindorffer Györgyi szerk. 2007. *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
2. Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
4. Fishman, Joshua A. 1967. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2: pp. 29–38.
5. Gyivicsán Anna – Kozma Mihály – Győri-Nagy Sándor – Szász János András 1985. *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*. Budapest: Állami Gorkij Könyvtár Művelődéskutató Intézet.
6. Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideology. In: Clyne, Peter et al. eds. *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 193–247.
7. Wiley, Terrence G. – García, Ofelia 2016. Language policy and planning in language education: legacies, consequences, and possibilities. *The Modern Language Journal* 100/1: pp. 48–63.
8. Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: pp. 55–82.

References

1. Bindorffer, Györgyi ed. 2007. *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében* [Variations on Dual Identity. Minority Situations and Identity Formations among Croats, Germans, Serbs, Slovaks, and Slovenes in Hungary]. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. (In Hungarian)

2. Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Borbély, Anna ed. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon* [Linguistic Landscape of Nationalities in Hungary]. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. (In Hungarian)
4. Fishman, Joshua A. 1967. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2: pp. 29–38.
5. Gyivicsán, Anna – Kozma, Mihály – Győri-Nagy, Sándor – Szász, János András 1985. *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői* [Cultural and Cognitive Characteristics of Nationalities in Hungary]. Budapest: Állami Gorkij Könyvtár Művelődéskutató Intézet. (In Hungarian)
6. Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideology. In: Clyne, Peter et al. eds. *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 193–247.
7. Wiley, Terrence G. – García, Ofelia 2016. Language policy and planning in language education: legacies, consequences, and possibilities. *The Modern Language Journal* 100/1: pp. 48–63.
8. Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: pp. 55–82.

Beregszászi-Fábián Boglárka

Beregszászi-Fábián Boglárka. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, MA-hallgató. beregszaszi.fabian.boglarka.b2omr@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0005-7369-5514.

Берегсасі Фабіян Богларка. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. beregszaszi.fabian.boglarka.b2omr@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0005-7369-5514.

Boglárka Beregszászi-Fábián. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, MA student. beregszaszi.fabian.boglarka.b2omr@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0005-7369-5514.